

Boda Mihály[✧], Rémai Dániel[✦]

A háború áldozatai: a diszkriminációs szabály jelene az arab–izraeli konfliktusokban¹

DOI 10.17047/HADTUD.2022.32.3.3

A tanulmány első része részletesen foglalkozott az ártatlanok, civilek és nem-harcolóknak a katonai etika, azonban belül az igazságos háború elméletének nézőpontjából. Bemutatta a felsorolt csoportok védelmét előíró diszkriminációs szabály történetét és tartalmát. A tanulmány második része a diszkriminációs szabály betarthatóságát és tényleges betartását vizsgálja az arab–izraeli konfliktusban. Az elméleti keretek ismeretében vizsgálja a tanulmány az ártatlanok, civilek és nem-harcolóknak helyzetének változását az arab–izraeli konfliktus elmúlt évtizedeiben, valamint választ keres arra a kérdésre, hogy ténylegesen fennállnak-e olyan körülmények, amelyek miatt a civil lakosságot ért veszteségek elkerülhetetlenek.

KULCSSZAVAK: katonai etika, igazságos háború elmélete, diszkrimináció, arab–izraeli konfliktus

Victims of wars: the Presence of the Discrimination Rule in the Arab–Israeli Conflicts

The first part of the study dealt with the protection of the innocent, the civilians, and the non-combatants from the point of view of military ethics and that of the just war theory. It presented the history and content of the discrimination rule requiring the protection of the listed groups. The second part of the study examines the theoretical and tangible observance of the discrimination rule in the Arab–Israeli conflict. Being aware of the theoretical framework, the study examines the situation of the innocent, the civilians, and the non-combatants in the last decades of the Arab–Israeli conflict. The study also seeks answers

✧ Egyetemi docens, Nemzeti Közszerológiai Egyetem, Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar, Hadtörténelmi és Filozófiai és Kultúrtörténelmi Tanszék – associate professor, National University of Public Service, Faculty of Military Science and Officer Training, Department of Military History, Philosophy and Cultural History; boda.mihaly@uni-nke.hu; <https://orcid.org/0000-0003-3037-3644>

✦ Mb. tanszékvezető, Nemzeti Közszerológiai Egyetem, Rendészettudományi Kar; Terrorrelhárítási Tanszék – head of Department National University of Public Service, Faculty of Law Enforcement, Department of Counterterrorism; remai.daniel@uni-nke.hu; <https://0000-0002-5664-0977>

1 A tanulmány első része: Boda, Rémai 2022.

regarding the circumstances that make losses to the civil population unavoidable in this specific conflict.

KEYWORDS: *military ethics, just war theory, discrimination, Arab-Israeli conflict*

Az arab–izraeli konfliktus gyökerei és kezdeti manifesztálódása

Mind a Jisuv,² mind Izrael Állam modernkori történelmét végigkísérik a területen élő palesztin és zsidó népesség közötti, számos esetben tényleges erőszakba forduló villogások, valamint Izrael Állam és a környező országok között lezajló háborús konfliktusok. A 20. század utolsó évtizedeitől egyre erősödő, számos paradigmaváltáson át esett fenyegetésként jelent meg a modernkori terrorizmus a régióban.³ A kihívások, kockázatok és fenyegetések megváltozott rendszeréhez való adaptálódás alapvetően hatással volt az Izraeli Védelmi Erők (לְיִשְׂרָאֵל הַהֲגָנָה, Israel Defense Force, IDF) műveleteire, azaz és az IDF-nek a diszkriminációs szabályhoz való viszonyára.

Történelmi viszonylatban szemlélve az arab–izraeli konfliktust, elmondható, hogy a diszkriminációs szabály alkalmazásában jelentős eltérést látunk az egyes korszakok között. A kérdés vizsgálható Izrael Állam és az IDF megalakulásától, 1948-tól, vagy korábbról, az IDF elődszervezeteit is belevéve a vizsgálatba. Mivel az 1948 előtti időszak hatása a mai napig érezhető a térségben, és a korabeli sérelmek, traumák mai napig hivatkozási alapként szolgálnak mindkét fél számára az ellenségeskedés további fenntartásához, ezért érdemes tágabban vizsgálni az IDF és a diszkriminációs szabály kapcsolatában a problémát.

A 19. század végén megerősödő európai cionista mozgalom tevékenységének hatására a Palesztin Mandátum területére beáramló zsidó népesség aránya néhány évtized alatt elérte azt a kritikus tömeget, amely okán a területen élő palesztin és zsidó népcsoportok között nyílt összecsapásokban törtek felszínre a társadalmi, etnikai feszültségek. Mind az első (1921), mind a második (1929) palesztin felkelésben a területre beáramló nagyszámú új zsidó betelepülő és a palesztin lakosság közötti feszültség kirobbanását látjuk, amelynek sem rövid, sem hosszabb távú kezelésére a területet ellenőrző brit kormányzatnak nem voltak meg a megfelelő válaszai, eszközei. Az egyre puszkaporosabb környezetben megalakultak az első zsidó önvédelmi csoportok, mint például az IDF elődszervezetének is tekinthető Hagana.⁴ A korabeli konfliktusok alapvetően a civil lakosok közötti erőszakos gyűlöletcselekmények, összecsapások formájában manifesztálódtak. A számos esetben balesetekből, félreértésekből, politikailag motivált uszításokból induló támadások, összecsapások, azonban egyik oldalról sem maradtak válasz nélkül, az erőszak alkalmazása egyre gyakoribb és nagyobb mértéket öltött a térségben.

A Palesztin Mandátum egészére kiterjedő 1929-es erőszakhullám kiindulásának alapja, hogy 1929. augusztusában a Joseph Klauser által alapított Pro-Wailing Wall Committee⁵ számos demonstrációt szervezett. A rendezvények közül az egyik

2 A palesztinai zsidó közösség héber elnevezése.

3 Az 1980-as években alakul meg formálisan mind a Hezbollah, mind a Hamasz.

4 Rémai 2014, 39.

5 Comay, Cohn-Sherbok 1995, 232.

legnagyobb az 1929. augusztus 14-én a Siratófalnál tartott megmozdulás volt, amelyen korabeli becslések szerint hatezren vettek részt. A felvonulók között számos szélsőséges csoport is képviseltette magát, például a Vladimir Jabotinsky által vezetett Betar⁶ ifjúsági szárnya. A felvonulók tömege „a fal miénk” kiabálásokkal vonult végig Jeruzsálem óvárosán. A palesztin lakosság körében a félelmet növelte a megmozdulás mérete, amelyet tovább eszkalált a palesztin vezetők és sajtóorgánuk nem egyértelmű kommunikációja. Ugyan a jeruzsálemi nagymufti, Amin al-Husseini szerepét a mai napig vitatják a történészek, de az általános etnikai szembenállás és a ködös információk együttesen vezettek el az 1929. augusztus 24-én bekövetkezett hebroni, majd az augusztus 29-i zefati mészárláshoz. Az erőszakhullám a teljes mandátumterületre kiterjedt és „az erőszak erőszakot szül” elve mentén mind a zsidó, mind a palesztin civil személyeket és közösségeket érték támadások a következő időszakban. A zavargásokban a becslések szerint 133 arab és 116 zsidó veszítette életét, míg a sebesültek számát mindkét oldalon 300 és 400 fő közöttire teszik.⁷ A brit katonai erők a rend helyreállítása érdekében több alkalommal alkalmaztak erőszakot civilek ellen Jaffában, Nablusban és Tel-Avivban.⁸

A történeket kivizsgálni hivatott Shaw-bizottság jelentése nem foglalkozott részletesen a civileket ért erőszakos cselekményekkel, hanem a kiváltó okokra és a várható következményekre koncentrált. Ugyanakkor kimondta, hogy a brit kormányzat nem hibáztatható a katonái és rendőrei által elkövetett, civilek elleni erőszakos fellépés vagy kötelezettségmulasztás miatt.⁹

Összességében láthatjuk, hogy a vizsgált időszakban sem a palesztin, sem a zsidó csoportok és vezetőik nem tettek különbséget a civilek és a nem civilek között. Az erőszak általában irányult az egyes csoportok tagjai ellen, nem volt diszkrimináció politikai vagy katonai státusz, életkor vagy nem alapján. Az 1920-as évek tömeges, civilek vagy szélsőséges csoportok által civilek ellen elkövetett támadásai alapvetően meghatározóvá váltak a későbbiekben is, akár az 1930-as évek félkatonai szervezetei által végrehajtott támadásokat, akár az 1948-ban létjövő IDF civilekhez való viszonyát vizsgáljuk.

Az irreguláris katonai szervezetek kora és a diszkriminációs szabály megjelenése

Az 1930-as években a konfliktus tovább erősödött a két népcsoport között, amelynek háttérében egyrészt a brit kormányzat zsidó paramilitáris csoportokat – különösen a Haganát – támogató politikája, továbbá a szélsőséges cionista csoportok, leginkább az Irgun megerősödése állt. Az Irgun életre hívásában nagy szerepe volt a legnagyobb zsidó önvédelmi szervezet, a Hagana által 1929-ben elfogadott doktrínának. A Hagana

6 A Betar revizionista cionista ifjúsági mozgalom, amelyet 1923-ban alapított Ze'ev Jabotinsky. A szervezet Európában volt elsősorban népszerű volt, majd Izraelben is nagy jelentőségre tett szert a Likud párthoz és az Irgunhoz kötődő szorosabb viszonya miatt. Sorából számos későbbi izraeli politikus került ki. A szervezet a mai napig létezik és népszerű, világszerte napjainkban is 21 ezer tagja van.

7 Cohen 2015, xxi.

8 Ofer 1985, 349–361.

9 Ofer 1985, 349–361.

az 1929-es eseményeket követően, a zsidó politikai vezetők nyomására a feltartóztatás (havlaga)¹⁰ taktikáját tette meg elsődleges irányelvének. Avraham Tehomi,¹¹ a Hagana jeruzsálemi körzetparancsnoka nyíltan felszólalt a havlaga taktikája ellen és 1931-ben kivált a szervezetből, megalapítva a Hagana Bet mozgalmat, amely az erő eszközével akarta elérni a cionista célokat. A Hagana Bet mozgalomba olvadt több baloldali radikális zsidó fegyveres szervezet is, így jött létre, 1931 végére az Irgun.¹²

1936-ban újabb erőszakhullám söpört végig a Palesztin Mandátum területén. A palesztin lakosság erőszakos fellépése zsidó civilek és a brit kormányzat emberei ellen azonban már szervezett válaszra talált. Az Irgun mozgásba lendült és számos akciót kiviteleztek az arab lakosság ellen, mint például 1937. november 14-én, a fekete vasárnapon, amikor tíz arab civil személyt ölt meg egy Irgun egység Jeruzsálem közelében.¹³ Ezen akciók célja az elrettentés és a félelemkeltés volt. Az Irgun az arab lakosság mellett nem kímélte a brit kormányzatot sem, mivel a szervezet fő célja az önálló zsidó állam megteremtése volt, amelyet nem diplomáciai alkukkal vagy egyezségekkel, hanem harccal kívánt elérni. Az Irgun 1938-tól rendszeresen hajtott végre támadásokat, a célpontok általában arab civilek vagy brit kormányzati személyek, objektumok voltak. A szervezet legtöbb áldozatot követelő akciója az 1946. július 22-én a brit kormányzat székhelyeként is működő Dávid Király Hotel ellen végrehajtott bombamerénylet volt, amelyben 91 személy vesztette életét.¹⁴

Az 1930 és 1948 közötti időszak esetében már beszélhetünk félkatonai zsidó fegyveres szervezetekről, mint a Hagana,¹⁵ az Irgun, a Palmach¹⁶ vagy a Stern Brigádok,¹⁷

10 A havlaga a Hagana tagjai által alkalmazott stratégiai volt az 1930-as évektől. A fő hangsúly a zsidó telepek védelmének megerősítésén és a telepeket érő esetleges támadásokat követően, az arab csoportokat érő megtorlásának elkerülésén, lefojtásán volt.

11 Avraham Tehomi (1903–1990) orosz származású bevándorlóként fiatalon csatlakozott a Haganához. Az 1929-es események hatására alapítója és aktív tagja volt az Irgunnak. A szervezet túlzott radikalizálódását követően 1937-ben visszatért a Hagana kötelékébe.

12 Az Irgun erősen a baloldali politikai irányzatokhoz kötődő védelmi szervezetként kívánt működni az 1930-as évektől a Palesztin Mandátum területén, amelynek elsődleges céljaként a brit bevándorlási kvóták elleni fellépést jelölte meg. A mozgalom a fegyveres harcban látta a zsidó otthon megteremtésének egyetlen lehetséges útját. Az Irgun vezetősége nem értett egyet a Jisuv és a Cionista Világszövetség óvatos, diplomata politikájával és erővel próbált meg válaszokat adni a korszak felmerülő kihívásaira. Ellenséget látott mind az ott élő arab népeességben, mind a brit mandátumterületet kormányzó hivatalnokokban és brit katonákban.

13 Morris 2011, 145.

14 The bombing of the King David Hotel.

15 Az 1920-as évek elején a Hashomer és a Zsidó Légio tagjai alkották a szervezet magját. A Palesztin Mandátum területén létrejött első zsidó önvédelmi szervezet, a Hashomer „jogutódja”. A Hagana alapfeladata a telepések és a térség zsidó lakosságának védelme volt. Tekintettel arra, hogy a Hagana nem támadta nyíltan a brit csapatokat a területen, így jelentős brit segítséget kapott az évek során és 1948-ra a létrejövő zsidó állam legnagyobb és legjobban szervezett fegyveres erejévé nőtte ki magát, amely alapja volt az 1948-ban létrejövő Izraeli Védelmi Erőknek.

16 A Palmach, mint a Hagana kis létszámú elit alakulata működött. A Palmach soraiban elkötelezett, főleg elsőgenerációs izraeli fiatalok teljesítettek szolgálatot. Tevékenységük 1945-ig alapvetően szabotázsakciók végrehajtására irányult, nyílt harctéri műveletekben nem vették részt.

17 Az Avraham Stern által 1940-ben alapított LEHI, vagy másik nevén Stern Brigádok működésük során nyíltan vállalták, hogy a kor által értett terrorista módszerekkel harcolnak az önálló Zsidó Állam létrejöttéért. Az Izrael Állam megalakulása előtt a Palesztin Mandátum területén működő legradikálisabb zsidó fegyveres szervezetnek tekinthetőek.

amelyek számos akciót hajtottak végre a Palesztin Mandátum területén. Ezen akciók célja a brit kormányzat gyengítése, a palesztin lakosság megfélemlítése vagy elűldözése volt. A célpontok tekintetében az alábbi fő csoportokba sorolhatjuk a támadásokat:

- célzott merényletek – általában a brit államigazgatás intézményei és/vagy képviselői ellen;
- szabotázsakciók;
- a palesztin települések ellen végrehajtott stratégiai támadások;
- palesztin lakosság elleni merényletek elszigetelten vagy szervezett módon.

Az Izraeli Védelmi Erők és a civilekkel szembeni fellépés a kezdeti években

A második világháborút követő években a brit kormányzat befolyása folyamatosan csökkent a térségben, amely különösen az 1947-es évtől egyre nagyobb teret biztosított az erőszakos cselekményeknek mind arab, mind zsidó oldalról. Egyik ilyen példa az Ein al Zeitun palesztin faluban 1948. május 1-jén elkövetett mészárlás volt. A Zefatól északra található települést a Haganához tartozó Palmach egység tagjai erős tüzérségi tűz alá vették, amelynek hatására a lakosság elmenekült. A Palmach egység tagjai elkezdtek a kiürült település lerombolását, ahova a jelenlegi kutatások alapján foglyokat szállítottak és 23–70 arab személyt végeztek ki a következő napokban.¹⁸

Az önálló zsidó állam kikiáltását követően 1948. május 26-án megalakult az IDF, Izrael Állam hivatalos hadereje. Tekintettel arra, hogy az ország háborúban állt, a haderő azonnal egyesítette magában az 1948 előtt működő irreguláris katonai szervezetek tagjait, amelyek működésében és a civilekhez való hozzáállásában jelentős eltérések voltak megfigyelhetők.

Az 1948-as első arab–izraeli háború Izrael számára egyenértékű volt a fennmaradásért vívott küzdelemmel. A külső támadás elhárítása mellett kiemelt stratégiai cél volt a területen élő palesztin lakosság kitelepítése. 1948. júliusában – az ENSZ 1947-es felosztási terve alapján – az izraeli csapatok elfoglalták Lydda és Ramla városát. Míg a palesztin fegyveres erők Ramla városát könnyen átadták, addig Lydda elfoglalásáért ádáz harc dúlt napokon keresztül. A városok elfoglalása után megkezdődött a polgári lakosság kitelepítése. A gyalog útnak induló palesztinok közül többen életüket veszítették a vonulás során, a becslések 10 és 500 fő közöttire teszik a civil áldozatok számát. Egyes források szerint a civil lakosság által elszenvedett veszteségek a város ostromakor is jelentősek voltak. Az események tényszerű feldolgozása nagyon nehéz. Évtizedekig uralta a köztudatot – főleg palesztin történérfírók részéről – a mecsetben történt mészárlás, amelyet Alon Kadish és Avraham Sela 2005-ben írt cikkében tényszerűen próbált cáfolni.¹⁹ Összességében elmondható, hogy az izraelieknek nem volt tapasztalatuk a városi harcászatban, ezért a pánikszerűen utcára menekülő civileket is fenyegetésként kezelték.²⁰ Ugyanakkor egyértelműen látszik, hogy az állam

18 Morris 2004, 452.

19 Kadish, Sela 2005, 617-634.

20 Morris 1986, 87.

megalakítása után közvetlenül az IDF a nem harcoló civilek védelmét és megóvását nem kezelte prioritásként, hanem azt alárendelte a taktikai és stratégiai céloknak.

A fegyverszüneti egyezmény megkötése után a térségben továbbra sem állt helyre a béke. Az IDF a háborút követő években alapvető haderő-fejlesztési reformokon ment keresztül, míg a palesztin oldalon nem került, nem kerülhetett sor reguláris haderő kialakítására. A palesztin közösség ebben az időben erőteljesen hitt a pán-arab összefogásban és az elvesztett területek visszaszerzésében. Politika téren az arab országok támogatására számított, míg katonai téren az arab haderőkre tekintett eszközként, de kisebb, napi szinten végrehajtott akciók kivitelezésére továbbra is szerveződtek szélsőséges csoportok.²¹ Az IDF az 1950-es évek elejétől az ilyen atrocitásokat büntetőakciókkal torolta meg. Az általuk alkalmazott taktika visszanyúlt az 1930-as évekbe, a Hagana különleges egysége, a Palmach és az Irgun által alkalmazott szabotázs és megfélemlítő akciókhoz. Az akciók során rajtaütéseket szerveztek arab települések ellen, amelyek keretében próbálták megfélemlíteni a lakosságot.²² Az 1949 és 1952 közötti időszakban a Yigal Yadin, majd Mordechai Maklef vezérkari főnökök által képviselt – alapvetően angolszász hagyományokat alapul vevő – haderő-fejlesztési és stratégiai irányt²³ 1953-tól a Moshe Dayan által képviselt proaktív szemlélet²⁴ váltotta fel.²⁵ A Ben-Gurion által támogatott Dayan fő feladata az volt, hogy elődjei elméleti haderőszerzési koncepcióját aprópénzre váltsa.

A háború lezárását követően az Izraeli Állam előtt álló egyik legfőbb kihívás a stratégiai mélység hiányából fakadó fenyegetettség mértékének csökkentése volt. A környező arab nemzetek jelentette fenyegetés mellett a palesztin radikális csoportok által végrehajtott, napi szintű beszívárgó akciók a vidéken élő civil lakosságot és közösségeket érintették leginkább. A telepések védelme, a napi szintű atrocitások kivédése a korabeli izraeli védelmi tervezés egyik akut feladatává vált. Dayan elmélete szerint az Izraeli Védelmi Erő soha nem lesz képes minden civil létesítmény és izraeli polgár védelmére, de a megtorló csapások hevéssége elrettentheti az arab radikálisokat és a szervezett arab erőket a további akcióktól.²⁶ Dayan stratégiájában kiemelt helyet kaptak a határmenti arab települések ellen végrehajtott büntető razziák. 1950-ben úgy fogalmazott, hogy: „Az egyetlen módszer [ti. a kollektív büntetés módszere – B. M., R. D.], amely hatékonynak – nem indokoltnak vagy erkölcsösnek –, de eredményesnek bizonyult [...]. Amikor az arabok aknákat telepítenek a mi oldalunkra [megtorlásként] megpróbáljuk megkeresni azokat [a bizonyos] arabokat [akik aknákat telepítettek], annak nincs értéke. De ha megzavarjuk a közeli falut [...] akkor

21 Rémai 2020, 20.

22 Rémai 2020, 21.

23 Dayan, 1976, 172–174.

24 Dayan elődeihez képest nagyobb hangsúlyt fektetett egy közelgő konfliktusra történő felkészülésre, akár preventív csapással. Számos reformot vezetett be. Például megerősített harcoló egységeket az adminisztratív egységek létszámának rovására. Jelentős erőforrásokat allokált a katonai hírszerzési és kiképzés hatékonyságának növelésére. A hadiipari beszerzések rendszerének átszervezése. A mozgósítási rendszer átalakítása, logisztikai tartalékképzés. Önálló izraeli katonai akadémia indítása. Kiemelt csapásmérő erők és a kommandós zászlóaljok kiképzése. Lau-Lavie, 1969, 38.

25 Oszetzky 1984, 62.

26 Allon 1970.

az ottani lakosság a [beszivárgók] ellen lép fel [...] és az egyiptomi és a transzjordáni kormányt arra ösztönzik, hogy megakadályozzák az ilyen eseményeket, [...] a kollektív büntetés eddigi módszere hatékonynak bizonyult.”²⁷ Dayan eredeti elképzelése szerint a büntető razziák nem léptek volna át egy bizonyos határvonalat, így először nem is támogatta az IDF kötelekén belül 1953-ban megalakult 101-es ejtőernyős alakulat létrehozását, amely kifejezetten a határokon átnyúló megtorló akciók végrehajtására jött létre.²⁸ Az alakulat első bevetésére 1953. augusztus 28-án került sor a bureij-i menekülttábor ellen, amely során húsz menekült vesztette életét.²⁹ 1953. október 14-én éjjel, a ciszjordániai határmenti arab település, Qibya ellen támadást intézett az IDF 101-es alakulata. A támadásban legalább 69 falusi – köztük nők és gyerekek – vesztette életét, megsemmisült egy iskola, egy mecset és negyvenöt lakóház. Az 1950-es évek elején rendszeresek voltak a büntető razziák, vagy a hasonló jellegű, de kisebb intenzitású megtorló akciók, amelyek valamilyen konkrét zsidó lakosság ellen elkövetett cselekményhez kötődtek. A Qibya elleni támadást az USA Külügyminisztériuma, az ENSZ Biztonsági Tanácsa, és a nemzetközi közösség is elítélte.³⁰

Ugyan a nagyhatalmak és a nemzetközi szervezetek korábban is hangot adtak felhőborodásuknak, ha valamelyik fél túllépett bizonyos határokat, de a Qibya-i incidens nemzetközi visszhangja túlmutatott a korábbi eseményeken és nemcsak az éppen csak létrejött zsidó állam nemzetközi megítélését érintette negatívan, de jelentős gazdasági hátrányokkal is járt. A Qibya elleni támadást követő években nemcsak az IDF által alkalmazott taktika változott meg, hanem a kihívások, kockázatok és fenyegetések mátrixa is: előtérbe kerültek az állami szintű fenyegetések. A második arab–izraeli háborút követő időkben az IDF a környező arab országok reguláris haderőivel folytatott összecsapásokra való felkészülésre fordította a figyelmét, ugyanakkor a zsidó és a palesztin lakosság közötti alacsony intenzitású konfliktus folyamatosan izzott a háttérben. Az IDF kezdeti éveire jellemző, a célzottan, tervezetten civilek ellen végrehajtott támadások kora azonban örökre lezárult.

Paradigmaváltás a diszkriminációs szabály alkalmazásában – megváltozott kihívások

A 20. század közepének arab–izraeli konfliktusai alapvetően minden tekintetben hagyományos katonai konfliktusként jellemezhetők. A megváltozott politikai és katonai környezetben a háborús időszakok közötti törékeny regionális béke fennmaradását Izrael Állam nem kockáztatta civilek ellen irányuló akciókkal. A háborús konfliktusok, határvillongások természetesen mindkét oldalon követeltek civil áldozatokat, de ezek 1. száma nem volt kiemelkedő; 2. gyakorisága nem volt tendenciózus, illetve 3. nem volt rendszeres más hasonló konfliktusokhoz viszonyítva.³¹

27 Maoz 2009, 279.

28 Teveth 1973, 209.

29 Morris 1993, 249, 262.

30 United Nations Security Council Resolution 101.

31 The Battle Deaths Dataset version 3.0.

A hagyományos katonai konfliktusokkal szemben a terrorizmus elleni harc és az alacsony intenzitású konfliktusok jelentősen nagyobb számban érintették a civileket. A Hezbollah (1985) és a Hamasz (1987) megalakulása új fejezetet nyitott a régióban. Az arab szélsőségesek által elkövetett támadások korábban is rendszeresek voltak, de a két szervezet működése a szervezett terrorizmus előtt nyitotta meg a kaput. A működésük alapvetően szerteágazóbb és sokrétűbb volt, átszőtték az arab társadalmat, ezáltal jelentősen növelve a kvázi harcolók és a támogatók számát. A szervezetek működési területük kijelölésekor törekedtek arra, hogy azok emberi pajzzsal védettek legyenek. Ebből fakadóan, eseti jelleggel találunk példát arra, amikor az IDF ezen szervezetek ellen irányuló csapásai során civilek sérültek vagy haltak meg. Az egyik ilyen példa, amikor 1989-ben az izraeli tüzérségi támadás eltévedt rakétái becsapódtak egy libanoni terrorszervezet bázisához közeli iskolába.³²

Az első intifáda 1987-es kitörése a Hezbollah és a Hamasz jelentette kihívások mellett, egy újabb, más jellegű kihívás elé állította az Izraeli Védelmi Erőket: a hagyományos katonai módszerek nem voltak alkalmazhatóak az izraeli okkupáció ellen tüntető arab lakossággal szemben. Az első intifáda kirobbanásához, amely majdnem hat éven keresztül tombolt, egy közlekedési baleset vezetett a jabaliai menekülttáborban, ahol az IDF teherautója ütközött egy palesztin munkásokat szállító civil autóval, 1987. december 9-én.³³ Az ütközésben négy palesztin munkás vesztette életét, és az arab közösségben elterjedt, hogy a baleset megtorló akció volt egy zsidó polgár pár nappal korábbi, a Gázai övezetben történt megöléséért. A palesztin közösség tüntetési hullámára az IDF jelentős erők bevetésével reagált,³⁴ amely a nemzetközi közösség szerint aránytalan volt. Az események eskalálódása, a rendszeres tüntetések és összecsapások mellett gazdasági bojkotthoz is vezetett, amely tovább növelte a civil lakosság szenvedéseit. A világsajtót bejárták azok a felvételek, amelyeken izraeli katonák gumibotokkal ütlegelnek tinédzser tüntetőket. A nemzetközi felháborodás hatására rendszeresítették az IDF-ben a gumilövedékek alkalmazását.³⁵ A konfliktus hat éve alatt közel 100 izraeli civil és 60 katona vesztette életét. Becslések szerint a másik oldalon 1200 palesztin vesztette életét az IDF-fel folytatott harcokban, míg körülbelül 800 fővel az UNLU,³⁶ a palesztin felkelőket tömörítő szervezethez köthető harcosok végeztek, miután izraeli kollaborációval vádolták meg az áldozatokat.³⁷ Mindkét oldalon jelentős számban sérültek meg civilek, de a palesztin polgári személyek körében nagyságrendekkel magasabb volt a sérültek száma: egyes becslések szerint ez a szám 120 ezer főre tehető, amelynek ötöde gyermek volt. Továbbá, 1882 palesztin lakóingatlant romboltak le az IDF megtorló akciói keretében.³⁸

Az első intifáda új fejezetet nyitott a térség konfliktusainak sorában: ettől kezdve a civilek mindkét oldalon ismét nagyobb mértékben voltak érintve. A 2000. júliusi

32 Hijazi 1989

33 Berman 201, 41.

34 Körülbelül 80 ezer katona.

35 Palestine Media Roundup.

36 Unified National Leadership of the Uprising.

37 Nasrallah 2013, 56–68.

38 Bose, 2007, 243.

Camp David-i csúcstalálkozó, majd Ariel Sharon 2000. szeptemberi Templom-hegyen tett látogatása után vette kezdetét a 2000 és 2005 között tomboló második intifáda. A B'Tselem nonprofit szervezet 2008-ban készült átfogó jelentése szerint a második intifáda és az azt követő évek során az összecsapásokban 1053 izraeli veszítette életét – 68 százalékuk civil volt –, a 4789 palesztin áldozat 46 százaléka volt civil, míg 19 százalékáról az elhunytaknak nem egyértelműen eldönthető, hogy tartozott-e valamelyik palesztin radikális, fegyveres csoporthoz.³⁹

Az intifádák elfojtásának elhúzódó folyamatában olyan eszközök is megjelentek, mint:

- a kijárási tilalom;⁴⁰
- az öngyilkos merénylők és terroristák családjainak lakóházait érintő házrombolások, amelyek a mai napig bevett gyakorlatnak számítanak;
- megtorló akciók által a közösségen belüli bizalmatlanság szítása, információ-szerzés és a morál rombolása céljából;
- ellenőrző pontok, útlezárások, tranzitónák kialakítása.

Ezek az akciók elsősorban a támogató civilek demoralizálására irányulnak, ugyanakkor egyes kutatások szerint egyéni szinten nagyon komoly, negatív pszichológiai, míg társadalmi szinten szociálpszichológiai és gazdasági következményekkel jártak.⁴¹

A diszkriminációs szabály az ezredforduló utáni arab–izraeli konfliktusokban

A 2006-os második libanoni háború civil áldozatainak számáról nagyon különböző becslések láttak napvilágot, tekintettel arra, hogy a Hezbollah harcosai sok esetben nem viseltek egyenruhát, így nem voltak beazonosíthatók. A 34 napos háborúban a Hezbollah már rendszeresen alkalmazta azt a taktikát, hogy harcoló alakulatait, fegyvergyárait és raktárait civilekkel vette körbe. Egyik ilyen példa a Kafr Qana-i incidens, amely során az Izraeli Légierő (רִצְעָה הַקְּנַתִּי, Israeli Air Force, IAF) több lépésben támadta a libanoni településen található Hezbollah rakétaindító állomásokat. Az izraeli erők előzetesen felszólították a civileket a települések elhagyására, de a támadásban így is a falu lakói közül 28-an meghaltak, köztük 16 gyermek. A támadás után készült felvételek bejárták a világsajtót, nemzetközi felháborodást okozva. Az IDF sajtónyilatkozatban úgy fogalmazott, hogy „az IDF sajnálja, hogy bármi kárt okoz a közreműködő civileknek, de ez annak az eredménye, hogy a Hezbollah terrorszervezet megvetően használja a libanoni civileket emberi pajzsként.”⁴²

Az első és a második intifáda, de főleg a második libanoni háború tapasztalataira alapozva vette kezdetét 2006 után az IDF reformja, amely az első időben főleg

39 Fatalities of second intifada according by B'Tselem, 2008.

40 A második intifáda alatt Nablus városát sújtotta a legsúlyosabb kijárási tilalom, több mint száz egymást követő napon napi két óra állt a civil lakosság rendelkezésére, hogy otthonaikat elhagyva intézkedjen szükségletei biztosításáról.

41 Jamjoum 2002, 53–72.

42 Incident in Kafr Qana.

harcászati kérdésekben manifesztálódott. Gadi Eisenkot – későbbi vezérkari főnök – nevéhez kötődött a Dahya-doktrína kidolgozása a második libanoni háborút követően, annak tapasztalataira alapozva, amely alapvetően az aszimmetrikus hadviselés katonai stratégiája. Lényege, hogy a háborús siker mielőbbi elérése érdekében – akár „aránytalan erő” alkalmazása által is – meg kell semmisíteni azokat a polgári infrastrukturális rendszerelemeket, amelyeket az ellenség fel tud használni.⁴³ Ez alapvetően a támogató infrastruktúrák és a kvázi civil harcolók elleni támadásokat foglalja magába, amelyre a fentiekben említetten túl számos példát találhatunk az elmúlt évtizedekben: támadás a palesztin Rádió és a TV ellen Ciszjordániában (2002),⁴⁴ civil autóknak álcázott, feltételezett Hezbollah konvojok elleni támadások a második libanoni háborúban (2006),⁴⁵ az AP és az Al-Jazeera székháza elleni támadás, ahol az épületben Hamasz iroda is működött (2021).⁴⁶

A 2008 decembere és 2009 januárja között tartó gázai háború, valamint a 2012-es Operation Pillar of Defense⁴⁷ és a 2014-es Operation Protective Edge⁴⁸ műveletek a Gázai övezetben alapvetően a Hamasz jelentette fenyegetések felszámolására irányultak. 2014-ben a Hamasz egyik szélsőséges katonai szárnyának két tagja elrabolt és meggyilkolt három izraeli tizenévest,⁴⁹ amely újabb izraeli beavatkozáshoz vezetett a Gázai övezetben. Az Operation Protective Edge művelet idején jelentős szerep hárult a szárazföldi erőkre is, amelyek a libanoni háborút követő koncepcióváltás okán markánsabban fókuszáltak a városi harcászati kérdésre és az ott kifejlesztett eljárásokat, taktikákat a gyakorlatban is alkalmazták. Izrael és az IDF nemzetközi megítélésén 2006-ban, a „34 napos” izraeli–libanoni háború alatt esett csorba miatt a műveletek végrehajtása során nagy hangsúlyt fektettek a civilek megóvására.

A diszkriminációs szabály megváltozása az ezredforduló utáni arab–izraeli konfliktusokban – 2018 utáni időszak

A 2018–2019-es tüntetések idején az IDF ismét taktikájának módosítására kényszerült, előtérbe kerültek a lázadások felosztatására szakosodott egységek és a mesterlövészek. Egyes becslések szerint az összecsapások során 9204 palesztin személy sérült meg, a sérülések közel kétharmada (6106) mesterlövők által okozott „életminőséget megváltoztató” sérülés volt.⁵⁰ A 2021 májusában kirobbant konfliktus mind az izraeli, mind a palesztin lakosság körében szedett áldozatokat. A Hamasz által végrehajtott

43 The Dahya Strategy: Israel finally realizes that Arabs should be accountable for their leaders’ acts. The Dahya strategy, according to IDF Northern Command Chief Gadi Eisenkot.

44 Israel Attacks Gaza Over Incendiary Balloons; Palestinian Killed in West Bank.

45 Why They Died–Civilian Casualties in Lebanon during the 2006 War.

46 Gaza tower housing Al Jazeera office destroyed by Israeli attack.

47 A 2012. november 14–21. között a Gázai övezetben zajló – a Hamasz ellen irányuló – katonai művelet hivatalos célja az izraeli civil lakosság ellen irányuló rakétatámadások számának csökkentése volt.

48 A 2014. július 8. és 2014. augusztus 14. között a Gázai övezetben – a Hamasz ellen irányuló – zajló katonai művelet hivatalos célja szintén az izraeli civil lakosság ellen irányuló rakétatámadások számának csökkentése volt.

49 Bodies of three missing Israeli teenagers found in West Bank.

50 Cumming, Bruce 2019.

rakétatámadásokra válaszul az IAF aktívan elkezdte támadni a Hamaszhoz köthető célpontokat és célzott támadásokat hajtott végre ismert Hamasz vezetők ellen, amelyeket sok esetben emberi pajzzsal vett körül a terrorszervezet.

A Gázai övezetben végrehajtott akciók nemzetközi megítélése a kezdetektől erősen negatív volt, és nincs ez másképp ma sem. A kritikák általában kiemelik az aszimmetrikus erőviszonyokat; az aránytalan erő alkalmazását, a civileket ért támadásokat és a hadműveletek által generált humanitárius válságokat.⁵¹

A 2021-es Operation Law and Order keretében az IDF korábban nem látott mértékben intézett támadásokat a Gázai övezet ellen, amely – a civilek megóvására szolgáló taktikai elemek alkalmazásának ellenére – jelentős számú áldozatot követelt. Az Amnesty International meglátása szerint „[az] izraeli erők számos légicsapást hajtottak végre a lakóépületek ellen, egyes esetekben egész családokat – köztük gyermekeket – meggyilkolva, hatalmas pusztítást okozva. Ezek a támadások háborús vagy emberiség elleni bűncselekménynek minősülhetnek.”⁵² Ezzel szemben Izrael és az IDF álláspontja, hogy ők mindent megtesznek a civil áldozatok számának minimalizálása érdekében betartva a hadviselés etikai szabályait. Nézetük szerint a Hamasz által alkalmazott taktika, amely a civileket védőpajzsként használja, felelős a nagyszámú civil áldozat haláláért, a sérültek magas számáért és a polgári infrastruktúrát ért károkért. Az IDF számos olyan „féket” épített be taktikájába, amely a civilek védelmét kívánja szolgálni. Példaként említhető a légicsapások előtt 30–60 perccel történő ún. „tetőkopogtatás”, amely során kisméretű lövedékkel jelzik a célépületben lévők számára a várható támadást. De említhetnénk a célpontok környékén élők SMS-ben történő előzetes tájékoztatását a támadásokról.

A Gázában végrehajtott katonai akciók során Izrael helyzetét nehezíti a Hamasz által alkalmazott taktika, valamint a terület földrajzi és építészeti adottságai. Több mint 1,8 millió ember él Gázában 365 km²-re összezsúfolva és nem állnak rendelkezésre megfelelően kialakított óvóhelyek.⁵³ A problémával maga Eisenkot is foglalkozott a 2015-ben nyilvánosságra hozott *Deterring Terror – How Israel Confronts the Next Generation of Threats* (Elrettenteni a terrort – Hogyan száll szembe Izrael a fenyegetések következő generációjával)⁵⁴ című stratégiai dokumentumban. Eisenkot úgy fogalmaz, hogy „az ellenség a lakott területekre települ és elvegyül, annak érdekében, hogy még nehezebb legyen az IDF számára ellene küzdeni, és hogy növelje a nem harcolók elleni támadásokat, és akadályozza a haderő cselekvési szabadságát”.⁵⁵

Összességében elmondható, hogy az *Izraeli Háborús Törvények Kiskönyve* (1986) alapján az IDF elfogadja és alkalmazza a diszkrimináció elvét. Az izraeli *Manual on the Rules of Warfare (Kézikönyv a hadviselés szabályairól)* (2006) dokumentum kimondja, hogy: „Különbséget kell tenni a harcosok és a nem harcosok között [és] a harcolókat és a civileket minden esetben el kell különíteni.” A dokumentum kimondja azt is,

51 Pillar 2014.

52 U.N. Agency says 52,000 displaced in Gaza, Amnesty wants war crimes investigation.

53 Franz 2014.

54 Belfer Center 2016.

55 Belfer Center 2016.

hogy „az ellenség hadseregének minden katonája (beleértve a női katonákat is!) jogos katonai célpont, amelyet támadni kell a csatáján és azon kívül.” Ehhez kapcsolódóan – az *Izraeli Háborús Törvények Kiskönyve* alapján – „az Izraeli Védelmi Erők tudatában vannak annak, hogy különbséget kell tenni a civilek és a jogos célpontok között. A civilek elleni támadások szigorúan tilosak.” A *Manual on the Laws of War*⁵⁶ (*Kézikönyv a háború törvényeiről*) (1998) egyértelműen előírja „a kötelezettséget, hogy lehetőség szerint tartózkodjanak a civileknek elleni fellépésektől”, míg a második kiadás már úgy fogalmaz, hogy a „civilek megtámadása [...] csak szükségtelen szenvedést fog okozni, és az ilyen cselekedetek erkölcsileg és humanitárius szempontok szerint nem elfogadhatóak”. Továbbá kimondja azt is, „hogy különbséget kell tenni a harcolók és a nem harcolók között. Ez a megkülönböztetés arra kötelez, hogy lehetőleg tartózkodni kell a polgári személyek megtámadásától.”⁵⁷ Az Izraeli Külügyminisztérium (מְדִינַת יִשְׂרָאֵל, Ministry of Foreign Affairs – Israel) az elmúlt években számos közleményt adott ki és folyamatosan erősíti azt a narratívát, hogy az IDF mindent megtesz annak érdekében, hogy minimálisra csökkentse a nem harcoló civileknek okozott károkat. „Az IDF szigorúan betartja a nemzetközi jog elveit, beleértve a fegyveres konfliktusok jogát is, amely többek között arra szólít fel, hogy mindig tegyen különbséget a civilek és a katonai erők között, tegyen óvintézkedéseket a polgári áldozatok minimalizálása érdekében, és alaposan mérlegelje a katonai haszon várható eredményét.”⁵⁸ Azaz megjelenik az arányosság elvének kérdésköre is.

Targeted killing – „kellemetlen gyakorlat kellemetlen időkre”

Bár elválnak a korábban taglalt kérdéskörtől, de mivel az ilyen jellegű akciók nem állnak távol Izraeltől – különösen az izraeli titkosszolgálatoktól –, ezért ki kell tekintenünk a célzott gyilkosság formájára. Történelmi távlatban az 1972-es müncheni olimpián elkövetett támadás után a Fekete Szeptember terrorszervezet tagjai után folytatott hajsza jelentette az ilyen formában kivitelezett akciók kezdetét. A Fekete Szeptember vezetői ellen végrehajtott támadások során Izraelnek rögtön szembe kellett néznie egy elhibázott célazonosításból eredő hibával, amely során 1973. július 21-én, a norvégiai Lillehammerben összetévesztették célpontjukat, a Fekete Szeptember műveleti főnökét, Ali Hassan Salamehet Ahmed Bouchikhival, egy marokkói pincérrel. A tizenöt fős Moszad különítményből hat személyt fogtak el, ítélték el a norvég igazságszolgáltatás alapján gyilkosságban való bűnrészességért.⁵⁹

A lillehammeri incidens ellenére az izraeli elhárító szervek számos – bizonyított és nem bizonyított – alkalommal alkalmazták a célzott gyilkosság módszerét, azonban merényletek kivitelezése és végrehajtása során mind a célpontok azonosítása, mind a végrehajtás módszerében törekednek a civil áldozatok számának minimalizálására.

56 *Manual on the Rules of Warfare.*

57 *Practice Relating to Rule 1. The Principle of Distinction between Civilians and Combatants – Israel.*

58 *Israel minimizes civilian casualties.*

59 *Calahan, Alexander B.: Countering Terrorism: The Israeli Response to the 1972 Munich Olympic Massacre and the Development of Independent Covert Action Teams.*

A merényletek kiemelt célpontjai az Izrael ellenes terrrorszervezetek katonai szárnyainak vezetői, tervezői, végrehajtói, tehát harcolók.⁶⁰

Másik példaként említhetjük, hogy az iráni atomprogram lassítása érdekében – feltételezhetően – Izrael több alkalommal hajtott végre célzott merényleteket iráni atomtudósok ellen. A módszerek között a mérgezés, motorkerékpárra erősített bomba vagy az egyik legutóbbi esetben, a Mohsen Fakhrizadeh, az iráni atomprogram vezetője ellen 2020-ban elkövetett merénylet esetében előre programozott, robotvezérelt gépfegyveres támadást találunk.⁶¹ Felmerül a kérdés, hogy a diszkriminációs szabály alapján meddig terjedhet az ilyen merényletek legitimitása? Kvázi civil harcolónak számítanak-e az atomtudósok?

A célzott merényleteket számos nemzetközi kritika érte, ugyanakkor az Izraeli Legfelsőbb Bíróság állásfoglalása szerint ezek a terrorizmus elleni harc legitim módszerének számítanak, azaz a fenti kérdésre az izraeli válasz egy határozott igen.⁶²

Összegzés és konklúzió

Izraeli felfogásban minden fegyveres civil fenyegetést jelent. Az aszimmetrikus hadviselés előretörése miatt és az ellenfelek által alkalmazott gerillamódszerek, valamint a régió speciális biztonsági körülményei okán a hagyományos katonai etikai alapelvek határvonalai elmosódnak, nem feltétlenül értelmezhetőek egyértelműen. A mindkét fél által alkalmazott propaganda, a komplex szituációk és a rendezetlen körülmények miatt az események sok esetben nem kategorizálhatók kézenfekvő módon.

Az aszimmetrikus kihívásokra készülve az IDF számos olyan területen fejlesztette képességeit, amelyek szintén hatással lehetnek a háborús területen élő civil lakosságra. Az IDF elsődleges céljának elérése, azaz Izrael Állam és lakosainak védelme mellett megpróbál – alapvetően nemzetközi nyomásra – lépéseket tenni az ellenséges területek civil lakosságának védelme érdekében. Ugyanakkor Izrael rendszeresen alkalmaz aránytalan erőt. Ennek oka a folyamatosan fennálló fenyegetettség és a régió instabil biztonsági helyzete. Ahogy Yaakov Amidror korábbi vezérkari főnök és Benjamin Netanyahu nemzetbiztonsági tanácsadója fogalmazott: „Kis országgént nem engedhetjük meg magunknak az arányos reakció luxusát.”⁶³ Azonban összességében az akciók tervezését és végrehajtását alapvetően határozza meg a katonai szükségszerűség követelménye. Azaz (1) az IDF által elérendő műveleti területek területeire (sűrűn lakott, városias terep), (2) az IDF rendelkezésére álló technikai fölényre és (3) az ellenfelek által alkalmazott taktikára, a vizsgált konfliktusok vonatkozásában a civil lakosságot ért veszteségek úgy tűnnek, elkerülhetetlenek.

60 Például: Mahmoud Al-Mabhouh (Qassam Brigades, a Hamasz katonai szárnyának logisztikáért és fegyverbeszerzésért felelős vezetője) elleni merénylet. Suspected hit squad in Mahmoud al-Mabhouh killing.

61 Bergman, Fassihi 2021.

62 Wilson 2006.

63 Gharib 2011.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Allon, Yigal 1970. *Shield of David – The Story of Israel’s Armed Forces*. London: Weidenfeld and Nicolson.
- Belfer Center 2016. *Deterring Terror. How Israel Confronts the Next Generation of Threats*. English Translation of the Official Strategy of the Israel Defense Forces. Cambridge: Harvard Kennedy School.
<https://www.belfercenter.org/sites/default/files/legacy/files/IDF%20doctrine%20translation%20-%20web%20final2.pdf> (Letöltés ideje: 2021. 11. 29.)
- Bergman, Ronen, Fassihi, Farnaz 2021. *The Scientist and the A.I.-Assisted, Remote-Control Killing Machine*. *The New York Times*, September 18, 2021.
<https://www.nytimes.com/2021/09/18/world/middleeast/iran-nuclear-fakhrizadeh-assassination-israel.html> (Letöltés ideje: 2021. 11. 29.)
- Berman, Eli 2011. *Radical, religious, and violent: The new economics of terrorism*. Cambridge: MIT Press.
- Boda Mihály, Rémai Dániel 2022. *A háború áldozatai: a diszkriminációs szabály története és kortárs dilemmái*. *Hadtudomány*, 32 (2): 86–92. <https://doi.org/10.17047/HADTUD.2022.32.2.86>
- Bodies of three missing Israeli teenagers found in West Bank. *The Guardian*, 30 Jun 2014.
<https://www.theguardian.com/world/2014/jun/30/bodies-missing-israeli-teenagers-found-west-bank> (Letöltés ideje: 2021. 11. 29.)
- Bose, Sumantra 2007. *Contested Lands: Israel-Palestine, Kashmir, Bosnia, Cyprus, and Sri Lanka*. Cambridge: Harvard University Press.
- Calahan, Alexander B. 1995. *Countering Terrorism: The Israeli Response to the 1972 Munich Olympic Massacre and the Development of Independent Covert Action Teams*.
<https://irp.fas.org/eprint/calahan.htm> (Letöltés ideje: 2021. 11. 29.)
- Cohen, Hillel 2015. *Year Zero of the Arab Israeli Conflict 1929*. Waltham: Brandeis University Press.
- Comay, Lavinia John, Cohn-Sherbok, Joan Comay 1995. *Who’s Who in Jewish history. After the Period of the Old Testament*. Oxford: Oxford University Press.
- Cumming-Bruce, Nick 2019. *U.N. Panel Urges Investigation into Israeli Shootings at Gaza Border a Year Ago*. *The New York Times*, March 18, 2019.
<https://www.nytimes.com/2019/03/18/world/middleeast/israeli-shootings-gaza-border.html> (Letöltés ideje: 2021. 11. 29.)
- Dayan, Moshe 1976. *Story of My Life*. New York: Da Capo Press.
- Fantz, Ashely 2014. *Why are so many civilians dying in Hamas-Israel war?* CNN, August 6, 2014.
<https://edition.cnn.com/2014/08/04/world/meast/gaza-israel-why-civilian-deaths/index.html> (Letöltés ideje: 2021. 11.29.)
- Fatalities of second intifada according by B’Tselem. WayBackMachine, 2005.
<https://web.archive.org/web/20100105120054/http://www.btselem.org/English/Statistics/Casualties.asp> (Letöltés ideje: 2021.11. 29.)
- Gaza tower housing Al Jazeera office destroyed by Israeli attack. *Aljazeera*, 15 May 2021.
<https://www.aljazeera.com/news/2021/5/15/building-housing-al-jazeera-office-in-gaza-hit-by-israeli-strike> (Letöltés ideje: 2021.11.29.)
- Gharib, Ali: *Is Netanyahu’s New Adviser In The ‘Attack Iran’ Camp?* *LobeLog*, February 23, 2011.
<https://lobelog.com/is-netanyahus-new-adviser-in-the-attack-iran-camp/> (Letöltés ideje: 2021. 11. 29.)
- Hijazi, Ihsan A.1989. *Israeli Bomb Hits Lebanon School*. *The New York Times*, March 1, 1989.
<https://www.nytimes.com/1989/03/01/world/israeli-bomb-hits-lebanon-school.html> (Letöltés ideje: 2021.11. 29.)
- Incident in Kafr Qana. Jerusalem: Ministry of Foreign Affairs, s. D.
<https://www.mfa.gov.il/mfa/pressroom/2006/pages/incident%20in%20qana%20-%20idf%20spokesman%2030-jul-2006.aspx> (Letöltés ideje: 2021. 11. 29.)
- Israel Attacks Gaza Over Incendiary Balloons; Palestinian Killed in West Bank. *VOX*, July 03, 2021.
https://www.voanews.com/a/middle-east_israel-attacks-gaza-over-incendiary-balloons-palestinian-killed-west-bank/6207813.html (Letöltés ideje: 2021. 11. 29.)

- Israel minimizes civilian casualties. Israeli missions Around the World, 24. 7. 2014.
<https://embassies.gov.il/MFA/FOREIGNPOLICY/Issues/Pages/Israel-minimizes-civilian-casualties.aspx> (Letöltés ideje: 2021. 11. 12.)
- Jamjoum, Lama 2002. The Effects of Israeli Violations During the Second Uprising “Intifada” on Palestinian Health Conditions. *Social Justice*, 29 (3 [89]): 53–72.
<https://www.jstor.org/stable/29768136> (Letöltés ideje: 2021.11.29.)
- Kadish, Alon, Sela, Avraham 2005. Myths and Historiography of the 1948 Palestine War Revisited: The Case of Lydda. *Middle East Journal*, 59 (4): 617–634. <https://www.jstor.org/stable/4330187> (Letöltés ideje: 2021. 11. 29.)
- Manual on the Rules of Warfare 2006. IHL Database, Customary IHL, 2006.
https://ihl-databases.icrc.org/customary-ihl/eng/docs/v2_cou_il_rule84 (Letöltés ideje: 2021.11.29.)
- Maoz, Zeev 2009. Defending the holy land – A critical analysis of Israel’s security and foreign policy. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Morris, Benny 1986. Operation Dani and the Palestinian Exodus from Lydda and Ramle in 1948. *Middle East Journal*, 40 (1): 82–109. <https://www.jstor.org/stable/4327250> (Letöltés ideje: 2021. 11. 10.)
- Morris, Benny 1993. *Israel’s Border Wars, 1949–1956. Arab Infiltration, Israeli Retaliation, and the Countdown to the Suez War.* Oxford: Oxford University Press.
- Morris, Benny 2004. *The Birth of the Palestinian Refugee Problem Revisited.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Morris, Benny 2011. *Righteous Victims: A History of the Zionist-Arab Conflict, 1881–1998.* New York: Knopf Doubleday Publishing Group.
- Nasrallah, Rami 2013. The First and Second Palestinian Intifadas. In Peters, Joel, Newman, David (eds.): *Routledge Handbook on the Israeli-Palestin Conflict.* London: New York: Routledge. 56–68.
- Ofer, Pinhas 1985. The Commission on the Palestine Disturbances of August 1929: Appointment, Terms of Reference, Procedure and Report. *Middle Eastern Studies*, 21 (3): 349–361.
<https://www.jstor.org/stable/4283075> (Letöltés ideje: 2021. 12. 18.)
- Oszetzky Tamás 1984. *Arab–izraeli háborúk 1948–1982.* Budapest: Zrínyi Katonai Kiadó.
- Palestine Media Roundup 2017. Beirut: Palestin Pages Editors. <https://www.jadaliyya.com/Details/34525> (Letöltés ideje: 2021. 11. 29.)
- Pillar, Paul R. 2014: *Asymmetric Warfare in Gaza.* The National Interest, July 12, 2014.
<https://nationalinterest.org/blog/paul-pillar/asymmetric-warfare-gaza-10869> (Letöltés ideje: 2021. 11. 29.)
- Practice Relating to Rule 1. The Principle of Distinction between Civilians and Combatants – Israel. IHL Database, Customary IHL. https://ihl-databases.icrc.org/customary-ihl/eng/docs/v2_cou_il_rule1 (Letöltés ideje: 2021.11.12.)
- Rémai Dániel 2014. Izraeli biztonság- és védelempolitika és az izraeli hadsereg 1948 és 1956 között. A térség geopolitikai tényezőinek hatása a modern izraeli hadsereg kialakulására és jellemzőire. Budapest: Nemzeti Közszolgálati Egyetem.
- Rémai Dániel 2020: Biztonsági kihívások hálójában, avagy az Izraeli Védelmi Erők esete az aszimmetrikus hadviseléssel. *Honvédségi Szemle*, 148 (6): 16–31.
<https://kiadvany.magyarhonvedseg.hu/index.php/honvszemle/article/view/163/155> (Letöltés ideje: 2021. 11. 20.)
- Suspected hit squad in Mahmoud al-Mabhouh killing. *The Guardian*, 17 Feb 2010.
<https://www.theguardian.com/world/gallery/2010/feb/16/palestinian-territories-hamas> (Letöltés ideje: 2021. 11. 29.)
- Teveth, Shabbatai 1973. *Moshe Dayan: the soldier, the man, the legend.* Boston: Houghton Mifflin.
- The Battle Deaths Dataset version 3.0. Prio, 2021.
<https://www.prio.org/Data/Armed-Conflict/Battle-Deaths/The-Battle-Deaths-Dataset-version-30/> (Letöltés ideje: 2021. 04. 23.)
- The bombing of the King David Hotel. <https://etzel.org.il/english/ac10.htm> (Letöltés ideje: 2021.11.10.)
- The Dahya Strategy: Israel finally realizes that Arabs should be accountable for their leaders’ acts. The Dahya strategy, according to IDF Northern Command Chief Gadi Eisenkot.
<http://www.ynet.co.il/english/articles/07340L-360586300.html> (Letöltés ideje: 2021. 11. 29.)

U.N. agency says 52,000 displaced in Gaza, Amnesty wants war crimes investigation.
Reuters, May 18, 2021.

<https://www.reuters.com/world/middle-east/more-than-52000-palestinians-displaced-gaza-un-aid-agency-2021-05-18/> (Letöltés ideje: 2021. 11. 29.)

United Nations Security Council Resolution 101. – Resolution 101 (1953) / [adopted by the Security Council at its 642nd meeting], of 24 November 1953. <https://digitallibrary.un.org/record/112073?ln=en> (Letöltés ideje: 2021. 09. 10.)

Why They Died. Civilian Casualties in Lebanon during the 2006 War.

Human Rights Watch, September 5, 2007.

<https://www.hrw.org/report/2007/09/05/why-they-died/civilian-casualties-lebanon-during-2006-war> (Letöltés ideje: 2021.11.29.)

Wilson, Scott 2006. Israeli High Court Backs Military on Its Policy of Targeted Killings.

Washington Post Foreign Service, December 15, 2006.

<https://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/12/14/AR2006121400430.html> (Letöltés ideje: 2021. 11. 29.)